

TÖRTÉNETI ÁTÉRTÉKELÉS

Hóman Bálint,
a történész és a politikus

Szerkesztette: U J V Á R Y G Á B O R

KODOLÁNYI JÁNOS FŐISKOLA
Történeti Műhelyének Kiadványai

3.

Sorozatszerkesztők:
CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF és UJVÁRY GÁBOR

A sorozat eddigi kötetei:

Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra
és történettudomány a „neobarokk társadalomban”, 2010*

*A negyedik nemzedék és ami utána következik – Szekfű Gyula
és a magyar történetírás a 20. század első felében,*
szerkesztette Ujváry Gábor, munkatárs Nagy József Zsigmond, 2011

TÖRTÉNETI ÁTÉRTÉKELÉS

Hóman Bálint, a történész és a politikus

DVD-melléklettel

Szerkesztette: UJVÁRY GÁBOR

A szerkesztő munkatársa: CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF

Ráció Kiadó
Budapest, 2011

TARTALOM

A TÖRTÉNÉSZ

- Romsics Ignác*: Hóman Bálint és a magyar történetírás..... 9
Szabados György: Hóman Bálint, a korai magyar állam
és ethnogenezis kutatója 19
Draskóczy István: Hóman Bálint, a gazdaságtörténet művelője ... 40
Szende László: Hóman Bálint és a *Magyar történet* genezise..... 58

A KÖZGYŰJTEMÉNYI SZAKEMBER

- Gedai István*: Hóman Bálint a közgyűjtemények élén..... 71
Szögi László: Hóman Bálint az Egyetemi Könyvtárban 77
Debreczeni-Droppán Béla: Hóman Bálint a Magyar
Nemzeti Múzeum élén..... 82

A POLITIKUS

- Pritz Pál*: Hóman Bálint és a magyar külpolitika irányai..... 97
Tókéczki László: Hóman Bálint, a kultúrpolitikus eszméi..... 110
Kovács Dávid: Hóman Bálint nemzetről formált gondolatainak
helye a korszak nemzetszemléleti irányai között..... 119
Márfi Attila: „Nem rombolni akarok, hanem építeni” 134
Katona Csaba: Hóman Bálint és Balatonfüred..... 149

KAPCSOLATI HÁLÓ

- Ujváry Gábor*: Két dudás egy csárdában 165
Dénes Iván Zoltán: Hóman Bálint és Szekfű Gyula
kapcsolata, 1913–1946 202
Erős Vilmos: Hóman Bálint és Mályusz Elemér kapcsolata 217
K. Lengyel Zsolt: Emigráns magyar tudománypolitika
Bogyay Tamás és Deér József levelezésének a tükrében 229

HÓMAN ÉS SZÉKESFEHÉRVÁR

<i>Farkas Gábor</i> : Hóman Bálint és a modern jobboldali politika érvényesülése Székesfehérváron, 1932–1935	247
<i>Demeter Zsófia</i> : „Volt valaki...”	257
<i>Vizi László Tamás</i> : A biztos befutó	270
<i>Mózessy Gergely</i> : A székesfehérvári egyházmegye és Hóman Bálint	295
Utószó (<i>U. G.</i>)	307
A kötet szerzői és szerkesztői	309
Névmutató	311

Szabados György

HÓMAN BÁLINT, A KORAI MAGYAR ÁLLAM ÉS ETHNOGENEZIS KUTATÓJA*

Bevezetés

„A történeti igazságok egy részének hipotetikus értéke, másrésről a történetírásban érvényesülő szubjektív elemek időnként szükségszerűen vezetnek a jelenségek átértékelésére, ami azonos az alkotó történettudományi munkával. A tudományos munka ugyanis nem egyéb a vizsgált objektumok, jelenségek, események és funkciók, s az ezek megismeréséhez vezető tudományos anyag folytonos értékelésénél [...] Történeti jelenségek átértékelésére kétféle okból lehet szükség: a történeti forrásanyag bővülése, új adatok felmerülése, régieknek új értelmezése miatt, továbbá új vizsgálati módszer alkalmazása, s ennek következtében a korábbi történetírástól nem ismert, vagy figyelembe nem vett szempontoknak felmerülése miatt.”¹ Hóman Bálint 1930-ban papírra vetett gondolatai fejlett elméleti érzékenységről tanúskodnak. A programalkotói (ön)tudatosságában, historiográfiai alaposságában egyaránt kiemelkedő Hóman azt példázza, hogy a megismerés lehetőségeiről és korlátairól való felelős (el)gondolkodás egyáltalán nem a nihilizmusba hajló posztmodern világfájdalom kiváltsága. Ellenkezőleg: olyan számvetés, amelyet istenigazából csak forráskutatásban jártas, komoly teljesítményt nyújtó történész képes elvégezni.² Ezen tudósi erények nélkülözhetetlenek olyan elemi közösség-

* Készült a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával.

¹ HÓMAN Bálint, *Történelmi átértékelés = HÓMAN Bálint Munkái, II. Történetírás és forráskritika*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 442–445.

² Szerencsére a legújabb kutatásban is akadnak erre példák, lásd BÁLINT Csanád, *Az ethnosz a korai középkorban (A kutatás lehetőségei és korlátai)*, Századok 140. (2006), 277–347. Figyelemre méltó Hermann Róbertnek Hóman Bálintéval egybecsengő véleménye: „A történetírói divatok [...] meglehetősen mulékonyak, s közülük azok, amelyek nem hoznak módszertani vagy tematikai újdonságot, a sülyesztőben szokták végezni. Nem véletlen, hogy a leggyorsabban mindig a korszellemnek és a korszak történetírói divatjainak megfelelni kívánó összefoglalók avulnak el. Elméleti tanulmányok írásához nem kell beülni a levéltárba, lassan már a könyvtárakba sem, ott van az internet. De ha a múlt egy konkrét eseményéről, nem pedig csupán a múlt értelmezéséről (vagy a szakmai köldöknezegetés egyik válfajaként a múltértelmezések értelmezéséről) akarunk újat mondani, akkor nem takaríthatjuk meg magunknak a fáradságot: meg kell próbálni új forrásokat találni, vagy a régieket új módon megszólaltatni.” HERMANN Róbert, *Megírható-e az 1848–49-es csaták története, avagy az 1848–49-es hadtörténetírás problémái*, Hadtörténelmi Közlemények 120. (2007), 686.

formáló erők eredetének vizsgálatához, mint az állam és az ethnosz. Hóman Bálint folyamatos kutatói érdeklődést mutatott a magyarság állami és ethnikus történelmének kezdetei iránt. Az alábbiakban néhány sarkalatos kérdésben kialakított véleményét ismertetem historiográfiai környezetbe ágyazva, ám nem a „mindentudó” utókor bölcselkedésével ítélve eredményei, kérdésfeltevései és tévedései felett, hanem a józan kritikát sem nélkülöző tisztelet hangján szólva róluk.

A korai magyar állam és ethnosz kútfőinek ismerete

Ameddig a történettudomány a kútfők kritikai vizsgálatára épülő következtetéseket jelenti, mint ahogy a 20. század elején, első felében sem jelentett mást, addig nem kerülhet meg annak felelevenítése, hogy milyen forráskutatói alapokon nyugodtak a magyarság korai történelmére vonatkozó állítások. Hóman Bálint őstörténeti és Árpád-kori kutatásait értékelve Kristó Gyula megállapította, hogy Hóman aktív történetírói pályája mintegy 35 évet tett ki, és ennek első, 1908-tól induló 17 éves szakaszában lankadatlan szorgalommal végzett, aprólékos anyaggyűjtés, illetve nagy filológiai felkészültség jellemezte munkásságát. Rámutatott arra, hogy az *Őstörténetünk keleti forrásai* (1908) elsőként hasznosította *A magyar honfoglalás kútfői* című gyűjtemény (1900) orientalisztikai anyagát.³ A muszlim írók feljegyzései fontos adatokkal járultak hozzá korai történelmünk feltárásához, amit eladdig a hazai hagyomány középkori emlékeinek, valamint a 17–18. század során megismert bizánci és nyugat-európai híradások alapján végeztek a tudós elődök. (E historiográfiai folyamat jó összegzését éppen Hóman Bálintnak köszönhetjük.⁴) Ugyanakkor, mint minden másnak, a muszlim kútfőknek is kijár az alapos forráskritika: ezt éppen az államtörténet kapcsán végezte el a 23. életében járó fiatal kutató; erről a maga helyén lesz szó. Lévéen középkortörténész és nem orientalista, Hóman filológiai mélységű alapkutatásai a latin

³ KRISTÓ Gyula, *Hóman Bálint, az őstörténet és az Árpád-kor kutatója* = *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, CXIX, szerk. MAKK Ferenc, mtárs. WEISZ Boglárka, Szeged, 39–40.

⁴ HÓMAN Bálint, *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században* = HÓMAN Munkái, II., 353–380. Az újabb, témába vágó irodalomból lásd DÜMMERTH Dezső, *Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában 1641–1648. A magyar forráskritikai történetírás megszületése és a Jézus-Társaság meghíusult reformja*, Filológiai Közöny 22. (1976), 191–210; SZÖRÉNYI László, *Nyelvrokonság, őstörténet és epika a 18. századi magyarországi jezsuita latin irodalomban* = Uő., *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomból*, Kortárs, Budapest, 1999, 73–84; SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről. Az elődö-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században*, Balassi, Budapest, 2006, 128–221; TÓTH Gergely, *Bél Mátyás „Notitia Hungariae Novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*, PhD-értekezés (kézirat), Budapest, 2007; VÁSÁRY István, *A jezsuita Cseles Márton és a Julianus-jelentés (A Magna Hungaria- és a Jugria-kérdés történetéhez)* = Uő., *Magyar őshazák és magyar őstörténetek*, Balassi, Budapest, 2008, 19–36.

nyelvű kútfőkre irányultak. *A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban* címmel 1917-ben közölt tanulmányt, az elbeszélő és a diplomatikai kútfőket ütköztetve. Hat évre rá *A magyar történetírás első korszaka* (1923) tárgyában készült műfajelméleti áttekintése látott napvilágot a középkori latin historiográfia Nyugat-Európában és hazánkban honos formáiról. E szintetizáló igényű dolgozatának a magyar történetírás kezdeteiről értekező fejezetét önálló könyvvé fejlesztette, s jelentette meg két év múltán. *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói* (1925) lapjain teljes vértzetben áll előttünk a mikrofilológiai aprómunkák mestere. A szöveg-hagyományozódás szövevényes összefüggéseit, elveszett geszták, krónikák rekonstrukcióit rendszerbe foglaló monográfia egy Szent László királysága (1077–1095) alatt, az 1091. évig terjedő első *Gesta Ungarorum* léte mellett tör lándzsát. Íróját a Ják nemzetség tagja között keresi, s Kállay Ubul alapján elképzelhetőnek tartja, hogy az 1099-ben hősi halált halt Koppány püspök tolból eredt. Úgy véli, történeti irodalmunk nyitánya udvari légkörben fogant, nemzeti büszkeséggel és dinasztikus hűséggel telt alkotás lehetett, amely elevensége, egyéni íróművészete, sokoldalúsága révén méltó a geszta műfaji követelményeihez.⁵ Hóman elgondolása újszerű volt, de előtte és utána nem sokan keltezték hozzá hasonlóan az ősgesztát.⁶ Mályusz Elemér szerint viszont a gesztaszerző semmifajta közösséget nem vállalt a magyarok kereszténység előtti múltjával, csak a megtérés utánival. Mályusz a magasirodalmi értéket is kétségbe vonta.⁷ A krónikaszerkesztések korai időrétegeit tekintve az látszik, hogy a szöveg tartalmi törései egy korábbi, a 11. század derekán írott ősgesztát valószínűsítene,⁸ amelynek szemlélete monarchikus-dinasztikus, állam-történeti irányultságú lehetett.⁹ Végsősoron 11–12. századi gesztáink a magyar állam hivatalos emlékezetét hordozták, ilyenformán a dinasztikus hűség hang-

⁵ HÓMAN Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*, MTA, Budapest, 1925, 86, 103–106.

⁶ I. András (1046–1060) országlására DOMANOVSKY Sándor, *Kézai Simon mester krónikája*, MTA, Budapest, 1906, 129–130; HORVÁTH János, *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Akadémiai, Budapest, 1954, 305–315. András fia Salamon király (1063–1074) idejére lásd GERICS József, *Legkorábbi gesztaszerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*, Akadémiai, Budapest, 1961, 46–84; CSÓKA J. Lajos, *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XV. században*, Akadémiai, Budapest, 1967, 356, 361–364. Könyves Kálmán korára (1095–1116) GYÖRFFY György, *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések – új válaszok*, Akadémiai, Budapest, 1993, 184–188; KRISTÓ Gyula, *A magyar történeti irodalom a kezdetektől 1241-ig*, Akadémiai, Budapest, 1994, 114.

⁷ MÁLYUSZ Elemér, *Krónika-problémák*, Századok 100. (1966), 714–725.

⁸ Erre legújabbán lásd SZOVÁK Kornél, *Utószó = Képes Krónika*, ford. BOLLÓK János, Osiris, Budapest, 2004, 244.

⁹ SZABADOS György, *Az állami emlékezet emberi határai. A korai magyar geszták irányultságáról és időrétegeiről = Margonauták. Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, I., szerk. CSÖRSZ RUMEN István – HEGEDŰS Béla – VADERNA Gábor, rec.iti, Budapest, 2009, 476–482.

súlyozásával Hóman közelebb jutott az igazsághoz, mint Mályusz. Hóman Bálint, a 40. életévét töltő fiatal akadémikus 1925-ben egy másik forrástanulmányt is publikált önálló könyvként. *A magyar hún-hagyomány és hún-monda* – a Magyar Tudományos Akadémia kitüntetett pályamunkája – e két fogalom elkülönítését végezte el. Sorra vette a hunokra vonatkozó adatok krónikáink véráramába jutásának lehetséges kútfőit, időpontjait. S jóllehet bizonyíthatatlannak látta a magyar nép ajkán élő hun monda meglétét, ám hitelesnek fogadta el a hun hagyomány történelmi alapjait.¹⁰ (Nézetének utóéletére később térek ki.) E két 1925-ös kiadású könyvét – némi sarkítással élve – a korai magyar állam és a magyar ethnogenezis forrástanulmányainak lehet tartani.

A korai magyar államról

Az állam gyakran használt fogalom történelmi távlatokra is. Az „állam” (*lo stato, Staat, state*) mint szó, mint jelölő ebben az értelemben sokkal későbbi keletkezésű, mint az általa jelölni kívánt politikai képződmény. Ez a tény ugyanakkor önmagában nem jelentheti azt, hogy az „állam” fogalmát ne lehetne a szó megléte előtt fennállt, államszerűen működő politikai képződményekre vonatkoztatni, mert ezen az alapon például a „középkor” kifejezést sem lehetne használni, tekintve, hogy a középkori ember a legkevésbé sem tartotta magát középkorinak.¹¹ Történelmi köztudatunk Szent István uralkodásához (997–1038) köti a magyar államalapítást. Kevésbé ismeretes az, hogy „állam” szavunkat a magyar nyelvű historiográfia hamar értette már a pogánykori Magyar Nagyfejedelemségre is. Ez a 18. század végétől adathozható szó a 19. század derekán terjedt el, eleinte „állodalom” és „állam” formákban. Figyelemre méltó azonban, milyen hamar alkalmazták történetíróink ezt az új szóalakot a magyar história régmúltjára. Szalay Lászlónál 1852-ben a 10. század politikai szervezetéről olvashatni azt, hogy az „állodalmi forma tehát »szövetség« volt”. Szabó Károly ugyanerre a korszakra mind a rövidebb, mind a hosszabb változatot használta 1860-ban. Előbbire példa „a X-dik század első felében, s így a magyar állam még eredeti korszakában élt és írt Bíborban született Konstantín császár” említése, utóbbira a hatalomgyakorlásnak Szalayéval egyező értékelése: „a magyar állodalom a X-dik

¹⁰ HÓMAN Bálint, *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*, Studium, Budapest, 1925, 93.

¹¹ A koraközépkori államfogalmat elutasító nézetek hazai cáfolatát újabban lásd MARK Ferenc, *A Szent István-i államról = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, CXXXI, szerk. ALMÁSI Tibor, Szeged, 2010, 17–31; SZABADOS György, *Az államfogalom középkori létjogosultságáról = Középkortörténelmi tanulmányok*, 6., szerk. G. TÓTH Péter – SZABÓ Pál, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2010, 203–213.

században nem egyeduralmi alapon, hanem a nemzetségek szövetségén alapult”.¹² Fontos, hogy Hóman nemcsak az államfogalom létjogosultságának időbeli kiterjesztését, hanem a 10. századi állapotokat megítélve is Szabó nyomdokaiba szegődött. Ilyenformán a Szent István előtti időkre tett megállapításait kell jobban figyelembe vennünk.

Értelemszerűen a magyar állami élet kezdeteivel érdemes megnyitni a Hóman Bálint-i gondolatok példatárát. A 10. század elején alkotó Dzsajháni bokharai emír 920 körül írott műve csak más szerzők közvetítésében maradt ránk, ennek ellenére tudósításai – különösen Ibn Ruszta és Gardézi változata – az utóbbi évtizedek során a bizánci kútfőkével vetekedő tekintélyre emelkedtek a tudomány előtt. Ibn Ruszta így ír a kazároktól: „Van nekik egy királyuk, akinek ‘j.sád a neve, de a kazár nagyfejedelem valójában a Kazárkagán. A kazárok azonban csak névleg engedelmeskednek az utóbbinak. A valóságos hatalom az ‘j.sád kezében van.”¹³ Ehhez képest „A magyarok a turkok egyik fajtája. Vezérük 20.000 főnyi lovassal vonul ki. Vezérük neve Kunda (=Kündü). Ez a név királyuk címe. Annak a személynek, aki parancsol nekik, a címe Julia (=Gyula). Minden magyar hallgat arra, amit a Julának nevezett vezérük mond nekik a háború dolgában, a védelemben és más ügyekben.”¹⁴ A muszlim író így tehát mind a kazároknál, mind a magyaroknál kettős uralmi rendszert látat. A fiatal Hóman 1908-ban ezt nem így vélte, és határozottan elvetette azt a lehetőséget, hogy kazár jellegű uralmi berendezkedés működött volna a magyarok körében. „Ne keressünk e képhez, melyet az arabok adnak ősi államszervezetünkről, analógiákat a kazárok kormányrendszerében. Fejlettebb s már romlottabb viszonyok voltak ott, a milyenekre a magyarnál ekkor, állami létének kezdetén, gondolnunk sem szabad.”¹⁵ Messzire vezetne annak taglalása, volt-e kazár mintájú kettős királyság eleinknél. A széles eurázsiai példatárát felvonultató Alföldi András 1933-ra a magyar esetet nem sorolja közéjük,¹⁶ de az újabb kutatásokat összegző Kristó Gyula öt pontba foglalt érvelése végén arra a következtetésre jutott, hogy a kazár mintára létesített magyar szakrális kettős fejedelemségi rendszer a 850-es évek második felétől a 10. század első feléig bizonyosan

¹² SZALAY László, *Magyarország' története*, I., Geibel, Lipcse, 1852, 49; SZABÓ Károly, *Bíborbanszületett Konstantín császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve*, Magyar Akadémiai Értesítő 1. (1860), 65, 73–74.

¹³ *Ibn Ruszta és Gardézi*, ford. CZEGLÉDY Károly = *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. GYÖRFFY György, Osiris, Budapest, 2002, 89.

¹⁴ Saját fordításában idézi HARMATTA János, *A honfoglalás mai szemmel*, Magyar Nyelv 94. (1998), 135.

¹⁵ HÓMAN Bálint, *Őstörténetünk keleti forrásai*, Századok 42. (1908), 879.

¹⁶ ALFÖLDI András, *A kettős királyság a nomádoknál (Tanulmányok a királyság intézményének az észak-ázsiai lovasnépeknél való kialakulásához)* = *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*, Sárkány Nyomda, Budapest, 1933, 28–39.

létezett.¹⁷ Akár a szakmai közmegegyezés álláspontjának is felfogható ez, viszont a történettudományban nincsenek végérvényesen lezárható kérdések, azonfelül Takács Miklós gondolatát kölcsönözve „az igazság nem lehet a számbeli többség monopóliuma”.¹⁸ Magam e kérdésben Hómannel értek egyet az alábbiak miatt: 1. Ibn Ruszta elmondásából az derül ki, hogy a 20 000 fővel a „kende” és nem a hadügyekért amúgy felelős „gyula” lovagol ki, vagyis a névleges hatalmú kazár kagánhoz képest a magyar uralkodó tevőleges személy; 2. VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) félreérthetetlenül állítja, hogy a „skytha” népek közül a bolgárokon kívül csak a „türkök” (magyarok) azok, akik „egy főnek az uralma alatt állnak”.¹⁹

Az első magyar fejedelem személyének meghatározásában viszont forráskritikailag támadhatóbb álláspontra helyezkedett, ráadásul terminológiai ellenmondásokba bonyolódott Hóman Bálint. A magyar monarchia megalapítójáról tudvalevőleg két forrásunk ad hírt, de állításai nem egyeznek. A VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) szerkesztette államkormányzati mű, amelyet az utókor a *De administrando imperio* címmel látott el, úgy tartja, hogy a magyarok Árpádot választották első fejedelmüknek. Ezt ráadásul azzal indokolta, hogy Árpád tekintélyesebb volt, mint atyja, Álmos.²⁰ A későbbi, ámde hazai lejegyzésű hagyományt Béla király Névtelen Jegyzője képviseli. A valószínűleg az 1200-as évek elején keletkezett *Gesta Hungarorum* egyértelműen Álmos fejedelmi elsőségét állítja.²¹ Mintegy negyed évezredes historiográfiai vita során gyűltek és finomodtak az érvek mindkét oldalon. Pray György (1761) és Szabó Károly (1860) után 1935-re Hóman Bálint is a basileus álláspontjára helyezkedett, és Árpádtól számította a magyar monarchiát.²² Anonymus pártját fogta, és ilyenformán Álmos fejedelmi elsőségét vallotta többek között Katona István (1778), Ipolyi Arnold (1854) és Hóman Bálint egyik tanítványa, Deér József (1945) is.²³ Dümmerth

¹⁷ KRISTÓ Gyula, *A honfoglaló magyarok politikai szervezete = Uő., Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig. 20 tanulmány a 10. századi magyar történelemlről*, Akadémiai, Budapest, 2002, 69.

¹⁸ TAKÁCS Miklós, *Három nézőpont a honfoglaló magyarokról = Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, Új sorozat I. (XI.) kötet, Kolozsvár, 2006, 79.

¹⁹ Lásd Moravcsik Gyula fordításában: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, szerk. MORAVCSIK Gyula, Akadémiai, Budapest, 1988, 18.

²⁰ *Uő.*, 45.

²¹ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I., szerk. EMERICUS SZENTPÉTERY, Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica [MTA], Budapestini, 1937, 39–40 [reprint: Nap, Budapest, 1999].

²² GEORGIUS PRAY, *Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, typis et sumptibus Georgii Ludovici Schulzii typographi academici, Vindobonae, 1761, 310; SZABÓ, *Bíborbanszületett Konstantin császár munkái...*, 120; HÓMAN Bálint – SZEKFŐ Gyula, *Magyar történet*, I. [1928], írta HÓMAN Bálint, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935, 71–72 (a továbbiakban: HÓMAN, *Magyar történet* I.)

²³ STEPHANUS KATONA, *Historia Critica Primorum Hungariae Ducum, Ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*, sumptibus Ioannis Michaelis Weingand et Ioannis Georgii Koepf bibliopol,

Dezső és Kristó Gyula változatos érvrendszere alapján ma már bizonyosnak mondható, hogy VII. Konstantin közlése nem állja ki a tudományos kritika próbáját, Anonymust e tekintetben viszont hazai és külföldi kútfők adatai erősítik, így a magyarság első egyeduralkodójának Álmos tekintendő.²⁴ Hóman terminológiai bizonytalansága az alábbiakban látszik: „A bizánci császár elbeszélésében két – időben egymástól távolálló – esemény folyik össze: Előd kende kinevezése és az etelközi fejedelmválasztás. Elődöt a kazár kagán még a régi hazában nevezte ki az ekkor még fennhatósága alá tartozó magyarok fővezérévé, de a szomszédságából messzi nyugatra költözött magyarok fejedelmválasztásába nem szólhatott bele.”²⁵ Okfejtése két ponton vitatható. 1. Eleve túl merész Előd és Levedi azonosságát feltételezni, mivel Előd krónikáink szerint Álmos apja, míg Konstantin Levedije Álmoshoz képest másik nemzetség vajdája volt; ez utóbbi közlés Anonymus gesztájával mutat érdekes egyezést, amely Álmos vezértársaként, a hét fejedelmi személy (*VII principales persone*) egyikeként említi Elődöt.²⁶ 2. Még ha igazolta volna is Előd Levedi-mivoltát, annak „kende” méltóságára akkor sincs adat. Az azonosítást egyébiránt Katona István vetette fel, s bár Szabó Károly a nevek megfelelésén túl a személyek egyezését elutasította, Pauler Gyula megint elfogadta.²⁷ Az ő álláspontja köszön vissza Hómannál, amit aztán Deér József, majd Kristó Gyula cáfolt.²⁸

Újabb lezáratlan kérdés a 10. századi magyar államkormányzat jellege. Ehhez megint a *De administrando imperio* a kiindulópont. Annak 40. fejezete a 950-es évekre vonatkoztatja az alábbiakat: „A türköknek ez a nyolc törzs nem hunyázkodik meg a maga fejedelmei előtt, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, teljes odaadással és buzgalommal harcolnak.”²⁹ Kiknek nem engedelmeskedik a nyolc *genea* népe? Ha saját vezetőinek, akkor a „törzsi” kereteket a monarchikus hatalom

Pestini, 1778, 34–35; IPOLY Arnold, *Magyar mythologia*, Heckenast, Pest, 1854, 72–73; DEÉR József, *A IX. századi magyar történet időrendjéhez*, Századok 79–80. (1945–1946), 7–14.

²⁴ DÜMMERTH Dezső, *Álmos fejedelm mítosza és valósága*, Filológiai Közöny 17. (1971), 404–430; KRISTÓ Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*, Magvető, Budapest, 1980, 135–143, 193–194; Uő., *Honfoglaló fejedelmek: Árpád és Kurszán*, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1993, 14–27.

²⁵ HÓMAN, *Magyar történet I.*, 71–72.

²⁶ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I., 41, 165, 284. Vö. *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, 44.

²⁷ KATONA, *I. m.*, 114; SZABÓ Károly, *Előd vajda = Szabó Károly Kisebb történelmi munkái*, I., Ráth, Budapest, 1878, 129–138; PAULER Gyula, *A magyar nemzet története Szent Istvánig*, MTA, Budapest, 1900, 21, 206.

²⁸ DEÉR, *A IX. századi magyar történet időrendjéhez*, 5; KRISTÓ Gyula, *Előd. A magyar őstörténet- és krónikakutatás egy fejezete*, Akadémiai, Budapest, 2000.

²⁹ *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, 48 (Moravcsik Gyula fordítása). Nincs itt hely és mód annak taglalására, hogy az elsődlegesen 'nemzetség' jelentésű *genea* szó, milyen megfontolások alapján utalhat törzsre.

feszítette szét, ámde ha a nagyfejedelemnek és a két utána következő méltóságnak (a gyulának és a karchának), akkor ellenkezőleg: a „törzsi” összetartás a központi hatalom rovására érvényesül! A szöveg az első változatot valószínűsíti, a szakirodalomba mégis a második értelmezési mód talált hamarabb utat Szabó Károly révén, aki, mint azt láthattuk, a 10. századi magyar államot nem tartotta monarchikus irányításúnak.³⁰ Említettem, hogy Hóman Bálint szintén ezt vallotta pályájának kezdetétől fogva. 1908-ban közölt álláspontja igen határozottan fogalmaz. „Árpád halála után közvetlen utódai, habár a fejedelmi méltóságot viselték is, igazi monarchikus hatalom gyakorlására képtelenek voltak s uralkodásuk ideje alatt a régi méltóságok viselői ismét jelentő szerephez jutnak. A gyulák szinte külön állammá teszik birtokukat, úgy hogy Szent Istvánnak nagy küzdelmébe kerül annak beolvasztása országába, Bulcs horka pedig jóformán az egyedüli férfiú nemzetünk történetében Árpádtól Géza fejedelem koráig, kinek nagyobb képességeiről forrásainkból értesítést nyerhetünk.”³¹ Hóman 1912-ben a Kárpát-medencébe érkezett magyarok törzsek szerinti megtelepedéséről adott képet Anonymus, a krónikák, és helynevek alapján.³² A monarchia Árpád és Géza kora közötti gyengeségét e tanulmányában és a *Magyar történet* szintézisében is vallotta.³³ Látszik, hogy pályája delelőjén, tapasztalt kutatóként is következetes maradt 23 évesen kifejett elméletéhez. A törzsi szétagolódás Szabó Károlynál felőtltő és Hóman Bálintnál megerősödő gondolatát mindazonáltal Kristó Gyula tetőzte be.

Nagy ívű elmélete a magyar államtörténet kezdeteinek három szakaszát különböztette meg: 1. kazár kezdeményezésre a 850-es évek közepén létrejött a nomádállam, amely a 10. század elejéig élte virágkorát; 2. az egy fő vezetése alatt élő magyarság a 910-es évektől kezdve fokozatosan átkerült a sok fő alatt élő népek csoportjába, vagyis a monarchia törzsi államokká lényegült át; 3. ezek a törzsi államok viszont nem egy újabb nomádállammá álltak össze, hanem Szent István – erőteljes német hatás érvényesülése mellett – európai típusú magyar államot alapított. A sok fő alatti lét egyik bizonyítékát a fent idézett bizánci forrás Szabóéval és Hómanéval egyező értelmezésében látta.³⁴ A 10. századi magyar törzsek létét legújabbban Makk Ferenc és Zsoldos Attila vallja.³⁵ E bő másfélszáz éves fejlődési ív mellett (Szalay 1852-ben, Makk és

³⁰ SZABÓ, *Bíborbanszületett Konstantín császár munkái...*, 73–74.

³¹ HÓMAN, *Östörténetünk keleti forrásai*, 882.

³² HÓMAN Bálint, *A honfoglaló törzsek megtelepedése*, Turul 30. (1912), 89–114.

³³ HÓMAN, *Magyar történet* I., 121–175.

³⁴ Lásd KRISTÓ Gyula, *A magyar állam megszületése*, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995, 229–369.

³⁵ MAKK Ferenc, *A Szent István-i államról*, 17–31; ZSOLDOS Attila, *A megyeszervezés kezdetei a Magyar Királyságban (Az „óriási” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése) = Megyetörténet. Egház- és igazga-*

Zsoldos 2010-ben publikált tanulmányát tekintve) ugyanakkor az értelmezés első változata is képviseltette magát. Györffy György a törzsszervezet lazulását látta ekképp: „a türköknek ez a nyolc törzse nem engedelmeskedik tulajdon (közvetlen) főnökeiknek», azaz a törzsfőknek [...] ez pedig azt jelentheti, hogy 950 körül a nyék törzsbeliek nem engedelmeskedtek a nyék törzsfőknek; a kürtgyarmat nemzetségek a kürtgyarmat törzsfőnek, stb.”³⁶ Ami pedig a filológiai alapokat illeti: Moravcsik Gyulának a jelen bekezdés elején idézett fordításával egyező szellemben ültette át görögről angolra ezt a részt Romilly James Heald Jenkins,³⁷ de a szöveg korábbi magyarítói – még az elmentes következtetésre jutó Szabó Károly is! – ugyanígy fordították.³⁸

Ha egyetlen kulcsmondatból is egymással homlokegyenest ellentétes következtetésre juthatunk, akkor könnyen belátható, hogy a Szent István-i életmű egésze nagyságrendekkel szövevényesebb gondolatok táplálója. Hóman Bálint ebbéli legfőbb historiográfiai jelentősége az, hogy ő az első magyar történész, aki szakmonográfiát írt István királyról. Előtte csak egy németalföldi jezsuita, Jan Stiltinck foglalta össze tudományos igénnyel István életét és korát; latinul, 1746-ban! Hóman a maga monográfiáját 1938-ra, Szent István király halálának 900. évfordulójára időzítette. Könyve alapos előmunkálatokon nyugodott, ezek egyike a *Magyar történet* egy fejezete. Az új államképletre Hóman Bálint – Váczy Péterrel és Deér Józseffel, a szellemtörténetírás fiatalabb követőivel – a „patrimoniális királyság” kifejezést alkalmazta. A keresztény magyar monarchia elméleti alapjait első királya dolgozta ki. Az első századok során a hatalmi szervezet közjogi és magánjogi elemei a legszorosabb kapcsolatban álltak egymással, a *regnum* anyagi alapja a *patrimonium*, vagyis a magángazdaság. Ez úgy lehet, hogy az ország feletti közhatalom birtokosa egyszersmind a legnagyobb földesúr. Érdekes, hogy Hóman és két említett tanítványa között némi véleményeltérés akadt a hűbériség hazai meglétének kérdésében. Hóman Bálint a Nyugat-Európában kifejlődött hűbéri jelenség alapos ismertetése után rámutat a Szent István-i államszervezet ettől eltérő jegyeire, mégis úgy tartja, hogy magánhatalmi szervezeten

tástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére, szerk. HERMANN István – KARLINSZKY Balázs, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár – Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 2010, 299–302.

³⁶ Györffy György, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*, Akadémiai, Budapest, 1959, 8–9.

³⁷ „These eight clans of the Turks do not obey their own particular princes...” CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *De Administrando Imperio*, szerk. Gy[ula]. MORAVCSIK, ford. R. J. H. JENKINS, Egyet[emi]. Görög Filológiai Int[ézet], Budapest, 1949, 179.

³⁸ „S a türkök ezen nyolcz nemzetsége nem alattvalói saját fejedelmeinek...” SZABÓ, *Biborbanszületett Konstantín császár munkái...*, 141. „A türköknek az a nyolcz törzse pedig nem engedelmeskedik saját fejedelmeiknek...” *A magyar honfoglalás kútfői*, szerk. PAULER Gyula – SZILÁGYI Sándor, MTA, Budapest, 1900, 127 (Marczali Henrik fordítása).

felépülő új kormányzati rendszer sok hűbéri vonást hordoz, példaként felemlítve az adománybirtokos udvari főemberek és vitézek katonai kötelességét meg a földbért fizető telepesek beneficiális természetű szolgáltatási kötelezettségét.³⁹ Váczy Péter és Deér József szerint viszont éppen azért, mert szinte az egész társadalom államosítva volt, a hűbériség teljesen hiányzott. Nem alakult ki beneficiális adományrendszer, a birtokadomány mindig az érdek utólagos javadalmazása volt. A szolgálat nem hűbéri szerződésben foglalt, hanem adományozástól független alapvető kötelezettség, az adomány legfeljebb a szolgálatok további fokozott teljesítését ösztönözhetette. István éppen a jellegzetes germán hűbéri elemeket nem vette át, mivel azok nem feleltek meg a magyar sajátosságoknak és saját elképzeléseinek. Nem a germán szellemben fogant jogot ültette át, hanem a nomád népek egyeduralkodói módszereit rendelte keresztény célok megvalósítására. István a keresztény magyar középkort az antik-keresztény elemek és a népvándorlás kori hagyaték ötvözetéből teremtette meg.⁴⁰ Ez esetben a tanítványok pontosabbak voltak mesterüknél, mert a központi magyar államhatalom akaratérvényesítő sikerét éppen a hűbériség hiánya tette lehetővé. Abban viszont Hóman, Váczy és Deér is egyetértett, hogy erre az erősen magánjogias természetű új uralmi képletre a „patrimoniális királyság” kifejezést alkalmazzák.

Mályusz Elemér a „patrimoniális” terminust elvetendőnek tartotta, s helyette a „karizmatikus királyság” leírást ajánlotta,⁴¹ de okfejtése alapján véve téves: ez a két jelző az uralom más-más vetületét szemlélteti: a „patrimoniális” a gazdasági-kormányzati, míg a „karizmatikus” a szellemi-tekinélyi jellegre vonatkozik; Hóman tehát helyesen járt el. A királyság létrejöttének értékelését szintén helytállónak tartom. „Az egész ország területére kiterjedő uralom megalapítása a honfoglalók érdeme. Ez uralom állandósítása, a politikai egység megteremtése, a népegyéniségben rejlő államalkotó erő és politikai akarat teljes kiaknázása, az európai életre felvértezett magyar nemzetállam megalapítása Szent István műve s ez a mű a magyar faj, a magyar szellem és a magyar erő legnagyobb alkotása.”⁴²

³⁹ HÓMAN, *Magyar történet* I., 207–211, 228–233; Uő., *Szent István*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 199–231.

⁴⁰ VÁCZY Péter, *A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon*, Minerva 10. (1932), 100–145, 167–209; DEÉR József: *Pogány magyarság – keresztény magyarság*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 79–105; VÁCZY Péter, *A királyság központi szervezete Szent István korában = Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, II., szerk. SERÉDI Jusztinián, MTA, Budapest, 1938, 35–69.

⁴¹ MÁLYUSZ Elemér, *A patrimoniális királyság*, Társadalomtudomány 1933/1–2., 37–49; Uő., *A karizmatikus királyság*, Társadalomtudomány 1934/3., 153–178.

⁴² HÓMAN, *Magyar történet* I., 240.

A magyar ethnogenezis kérdésköréből

A népként, nemzetként megélt múlt kezdeteinek kutatását az önazonosság-keresés vágya élteti. A különböző korokban élő emberközösségek eredetkeresései végláthatatlan változatosságban nyilvánulnak meg. Kezdve azon, hogy mikor váltotta fel (vagy egészítette ki?) a mítikus megközelítésmódot a tudományos vizsgálat; mely esetekben meddig tudunk visszatekinteni egy etnikai csoport múltjában; mikor beszélhetünk népekről s mikor nemzetekről. Az észalapú megismerés jegyében eltelt utóbbi negyed évezred alatt a kérdések egyre határozottabb formát öltöttek, egyszersmind finomodtak. A kutatás a megismerhetőség elméleti alapjai iránt is érdeklődik, napirenden van a forráscsoportok és a tudományterületek illetékességi köréről folytatott vita. E historiográfiai láncolat tagja az ethnogenezis iránt érdeklődő Hóman Bálint munkássága. Halála után kiadott kései műve, az *Ősemberek – ősmagyarok* problémafelvető gondolatainak felidézésével érdemes kezdeni, mivel e vissza- és előretekinthető elméletek szemléltetik igazán érzékletesen a tudáskeresés folytonosságát. Az előszót író Gedai István érzett rá arra, hogy a könyv „olvastakor az az érzésünk, mintha a nagyon sokat tudó kutató meditációját hallanánk a rendkívül szerteágazó, éppen ezért bonyolult témáról. Mint aki tudja, hogy a leírt élményének ellenkezője is igaz lehet.”⁴³ E „meditáció” tételeiből fejthető vissza a fiatalabb Hóman Bálint véleményalkotása a magyar ethnogenezisről, ami esetében különválaszthatatlan a hun hagyomány kérdéskörétől.

Hóman helyzetértékelése az őstörténet forrásköreit is bemutatja. A kutatók „hosszú időn át feltevésekre és következtetésekre voltak utalva, eredményeik csak hipotetikus értékkel bírtak. Ma sem állunk még egészen biztos talajon, de feltevéseink már nem egyes adatok önkényes magyarázatán vagy elszigetelt jelenségek általánosításán, avagy tetszetős ötleteken és kalandos elgondolásokon épülnek, hanem a tudomány módszerével megállapított tényeken. A földtan és a földrajz, az embertan és a néptudomány, a régészet és az összehasonlító nyelvtudomány egyre gazdagodó forrásanyagának és sokasodó eredményeinek ismeretében immár összefüggő képet alkothatunk a fajták és népek őstörténetéről, bár a feladat nem könnyű, mert még mindig nagy a homály, sok a kétség és még több a megoldatlan kérdés.” Ezután olvasható az egyes forráscsoportok és szakterületek illetékességének meghatározása: „A nyelvtudomány a maga hosszú fejlődése során kialakult tökéletes módszerével régen tisztázta a nyelvfejlődés alapvető törvényeit és az európai

⁴³ GEDAI István, *Előszó a magyarországi kiadáshoz* = HÓMAN Bálint, *Ősemberek – ősmagyarok*, Kairoosz, Szentendre, 2001, II.

nyelvek rokoni kapcsolatainak problémáját. A szabatosan körülhatárolt nyelvcsaládok egymás közti ősrököségének és az emberiség egységes eredetéből önként következő ősnyelvnek a problémái azonban mindmáig megoldatlanok. Az ősrégészet napjainkban virágkorát éli, s a néptudomány is nagyot haladt, amióta művelésében a természettudományos szempont mellett a történeti szemlélet is érvényre jutott. Az őskori és élő kultúrák s kultúrkörök keletkezésének, vándorlásaiknak, földrajzi és időrendi összefüggésüknek, egymáshoz és a különböző emberfajtákhoz való viszonyuknak a tisztázása azonban még korántsem történt meg. Alapvető kérdések körül áll ma is a vita. Az embertan is régen kinőtt gyermekkorából, amikor »a fajták csoportosítása a tudósok egyéni véleményétől függött«. Az eredetkérdés teljes tisztázására, a fajták kapcsolatainak végleges megállapítására és az emberiség hiteles családfájának a megszerkesztésére azonban eddigi ismereteink – az embertan legkiválóbb művelőinek a vallomása szerint – még mindig nem adnak módot. Az utolsó évtizedekben e tudományok terén bekövetkezett hatalmas fellendülés nyomán mégis lehetővé vált az eredmények történeti szempontú összefoglalása, a szó igaz értelmében vett őstörténet rendszeres művelése. A nagy számban előkerült őskori és fiatalabb emberi maradványokon, s az élő embereken végzett szakszerű vizsgálatok eredményeképpen ma már meg tudjuk határozni a főbb emberfajtákat, s azoknak egymáshoz, a föld tájaihoz és népeihez való viszonyát. Az ősrégészeti kutatások módot szereztek az ősműveltség hű képének és az őskori népvándorlások térképének a felvázolásához. A néptudomány bőséges új anyagának összehasonlító történeti szempontú feldolgozásával elért eredmények sok értékes analógiával támasztják alá őstörténeti tudásunkat. A nyelvtudomány kipróbált módszerével az ősnyelvészet legnehezebb problémáinak a megoldását is megkísérelhetjük. A történetírónak anélkül, hogy dilettáns mindentudók szokása szerint mások mesteriségébe belekontárkodna, fel kell használnia mindezeknek a tudományoknak a forrásanyagát és eredményeit, mert ezek ismerete, mérlegelése és kritikai felhasználása nélkül képtelen volna az őstörténeti jelenségek helyes értékelésére, a történet mozgatórugóinak felismerésére, a nagy összefüggések megértésére és a fejlődési folyamatok érzékeltetésére.”⁴⁴

Sok idő múlva a turkológus Vásáry István így ítélte a különböző tudományterületek elért eredményeiről és jövőbeli lehetőségeiről: „A második világháború előtt a nyelvészek apoteózisa folyt a magyar őstörténetben, manapság mintha a régészek vették volna kezükbe az irányítást. Egy biztos: a magyar őstörténet se nem csak nyelvészet, se nem csak régészet, hanem ezek együtt és sok más is. Egy-egy részkérdést persze lehet nyelvészeti vagy régészeti meg-

⁴⁴ HÓMAN, *Ősemberek – ősmagyarok*, 10–11.

közelítéssel tisztázni, de a szintézis munkája alapvetően történelmi feladat.”⁴⁵ Hóman és Vásáry véleményének összecsendülése korántsem véletlen, hanem a források adta lehetőségek koroktól független felismerése. Ennek kapcsán tanulságos a jelenkorban felöltő állítások és kételyek között tallózni, hogy Hóman Bálintot ne egyszerűen „kései” önmagának, hanem az utódok gondolatainak tükrében láthassuk. Sinor Dénes tollából 2005-ben jelent meg dolgozat az ethnogenezis feltárására hivatott szakterületek – az írott kútfőket vallató történettudomány, az összehasonlító nyelvészet, a régészet és az embertan – előnyeiről és hátrányairól. A neves orientalista legmegbízhatóbbnak a történelmi szövegekből nyerhető ismereteket tartja; igen mértéktartóan viszonyul saját tudományágához, amikor nyelvészként hangsúlyozza, hogy írásos emlékek nélkül nem lehet a nyelv történetére érdemben következtetni; a legtávolabbi visszatekintés képességét ugyanakkor a régészeti és embertani emlékeknek tulajdonítja. Kitér az egyes forráscsoportok hiányosságaira – az írott adatok sokszor tévesek, a nyelvészet nem lát nyelvemléktelen korok elé, az archeológia és az antropológia leletei önmagukban nem etnospecifikusak –, s figyelmeztet, hogy a különböző műfajú kútfők tanulságait némelykor nem lehet összehangolni.⁴⁶ 2006-ban Bálint Csanád közölt tanulmányt a koraközépkori ethnosz kutatásáról. A régész akadémikus szintén szakterületek szerint halad. Kritikusabban áll az írott kútfők adataihoz; bár a mindennel szembeni kétkedés alapállása a többi kategória – a nyelv, az anyagi kultúra, a folklór, az embertan, a történelmi genetika – kapcsán is érvényesül. A korábbi közvélekedéshez képest meggyőzően érvel az egyetlen vonalú ethnogenezissel meg a nyelv és a tárgyi kultúra automatikus etnikumjelölő mivoltával szemben.⁴⁷ Vásáry fenti helyzetértékelését a tudományágak eltérő ütemű fejlődése igazolja. A régészet fiatalabb, mint a filológiai történetkutatás, viszont adatbázisa olyan gyors ütemben nő, amiről az írott emlékek vizsgálói álmodni sem mernek. A nyelvészetről ugyanez nem állítható: történelmi illetékességét saját forráskörének megmerevedése határoolja le. A régészetnek – és legújabban az embertannak illetve a genetikának – ezzel a mennyiségi bővüléssel egyidejűleg kell saját minőségi előmenetelével foglalkoznia.⁴⁸

⁴⁵ VÁSÁRY István, *Magyar őstörténet – magyar történelem* = Uő., *Magyar őshazák és magyar őstörténeszek*, 12–13.

⁴⁶ SINOR Dénes, *Az őstörténet és etnogenezis problémáiról* = *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, CXXI., szerk. GALAMB György – SZÁNTÓ Richárd, Szeged, 2005, 3–14.

⁴⁷ BÁLINT, *Az ethnosz a korai középkorban*, 277–347.

⁴⁸ Újabbán lásd Sebastian BRATHER, „Etnikai értelmezés” és strukturáltörténelmi magyarázat a régészetben, ford. HIDAS Zoltán, *Korall* 24–25. (2006. évi tematikus különszám: *Nemzetépítés és régészet*), 23–72; LANGÓ Péter, *Ami elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*, L'Harmattan, Budapest, 2007; *Genetika és (magyar) őstörténet: a közös kutatás kezdeténél*, vendég szerk. BÁLINT Csanád, *Magyar Tudomány* 2008/10., 1166–1219.

Visszatérve most már Hóman Bálint alkotói idejére, alapvető kérdésként vetődik fel, milyen műfajba sorolandó adatokra épített, és milyen elméleti megfontolásokat érvényesített. A hómani életmű egyik legjelentősebb irányát nem lehetséges egyetlen írása segítségével bemutatni, a *Magyar történet* nagy szintézisében a műfaji kötelmek miatt ugyanis nem érvényesülhetett historiográfiai érzékenysége, amely elemző témakidolgozásainak sajátja. Közülük az 1923-ban megjelent *Újabb őstörténeti kutatások szemletanulmánya* emelkedő ki Gombocz Zoltán, Fehér Géza, Herbert Schönebaum, gróf Zichy István és Németh Gyula új eredményeiről.⁴⁹ A kutatástörténet áttekintését historiográfiank kezdeteitől indítva Bonfinin és a 18. század tudósain keresztül vezet. Pray György méltatásában ölt testet legjellemzőbb magatartása: a régről való írott hagyomány és az összehasonlító nyelvészet új tételeinek kompromisszumos ötvözése. „Pray György alapját veti a tudományos őstörténeti kutatásnak. A török–magyar, majd – Hell és Sajnovics nyelvhasználati eredményeinek megismerése után – a finn–török–magyar nyelvhasználat szempontjainak és eredményeinek figyelembevételével, de a régi, történeti hunhagyományt is tiszteletben tartva, első kritikai feldolgozását adta a magyar őstörténetnek. Sajnos, történetírásunk nemsokára letért az általa kijelölt helyes útról.” Ezzel Hóman a 19. század első felében a „nacionális irányzat” és az „irodalmi romantika” szülte „délibabos” irányzatot bírálta. Az iskolaalapítót Horvát István személyében jelölte meg, „dilettáns” követői közül mások mellett Szentkatolnai Bálint Gábort pellengérezte ki. Az előbb soroltak munkáinak teljességre törekvő historiográfiai kiértékelése még várat magára.⁵⁰ Közülük Szentkatolnai Bálint Gábor – a harmincnál is több nyelvet (!) elsajátított székely keletkutató – kapcsán ma már valószínűsíthető, hogy Hóman túl szigorúan ítélte.⁵¹ A határozott véleményalkotást a kortársaknál sem mellőzte. Gombocz Zoltánról elismerőleg állapította meg, hogy a „tárgyi bizonyítékok kényszerítő hatása alatt” eljutott a hun–bolgár–magyar folytonosság elismeréséig, ezen keresztül a finnugor nyelvészet fél évszázados őstörténelmi uralmának feladásáig.⁵² A legkorábbi magyar–bolgár kapcsolatokat kutató Fehér Gézával már

⁴⁹ HÓMAN Bálint, *Újabb őstörténeti kutatások* = HÓMAN Bálint *Munkái*, I. *Magyar középkor*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1938, 7–30.

⁵⁰ Horvát István megítélésének kívánatos hangvételét Wenzel Gusztáv jelölte ki: „Mi nem azt mondjuk, hogy Horvát István, kutatásaiban csalhatatlan volt, hogy ő szinte nem hibázhatott, sőt hibázott is. De azt csakugyan kívánhatjuk, sőt kívánjuk is, hogy dolgozatai, munkái sőt egész munkássága a tudomány méltóságához illő modorban, és egyedül azoktól bíraltassék meg, kik eziránti hivatásokat bebizonyítani el nem felejtik.” WENZEL Gusztáv, *Eszmetöredékek a magyarok eredetéről*, Új Magyar Múzeum 1. (1850–1851), 499.

⁵¹ *Szentkatolnai Bálint Gábor*, szerk. BORCSA János, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1994 (Erdélyi Tudományos Füzetek 220.).

⁵² Vö. GOMBOCZ Zoltán, *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*, I., Nyelvtudományi Közlemények 45. (1917–1920), 129–194; Uő., *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*, II–III., Nyelvtudományi Köz-

kritikusabb volt. Az „ősbolgár” helyett az „ó-bolgár” kifejezést ajánlotta, „őstörténet alatt ugyanis a tudomány a népeknek az írott történelmi művekben való feltűnésüket megelőző korát érti”. Ezt a lábjegyzetben közölt definíciót érdemesebb lett volna másutt kimunkálnia. A továbbiakban nem érti Fehér idegenkedését a szavir–onogur keveredés lehetőségétől.⁵³ Ennek alkalmával mutat rá arra, hogy a 6. században a Don–Kubán vidékén „egy, a magyar nép, illetőleg vezető törzse – régi formában Mogyer nevű – névadó ősenek nevét viselő Μουαγρησις (Muagyar) hún király élt”. Ezt a névmegfeleltetést nem sokkal később Moravcsik Gyula erősítette meg.⁵⁴ Gróf Zichy Istvánról és Németh Gyuláról elismerőbben nyilatkozik Hóman.⁵⁵ Zichy érdemének tartja, hogy néprajzi analógiák és régészeti emlékek bevonásával az eddiginél jobb rendszerbe foglalta a történelmi értékű nyelvi adatokat. Megnyugvással látta, hogy Németh nem cáfolta a hun–bolgár–magyar kapcsolat elméletét, csak új megvilágításba helyezte. Végül megfogalmazza, hogy ő mit tart a hun hagyomány valós alapjának. „A hún származás tudata tehát a bolgár és magyar uralkodócsaládokban Németh elmélete után is való tényeken alapuló történelmi hagyomány marad, sőt a XIII. század tudákos toldásaitól megtisztított magyar hagyományt – hol a hún–magyar azonosság gondolata a fejedelmi családra szorítókozó nemzetségi hagyomány alakjában jelentkezik – Németh eredményei szinte a részletekig igazolják.”⁵⁶ 1925-re *A magyar hún-hagyomány és hún-monda* könyvvé érlelt kidolgozása mindezt így fejti ki: „a nőrablás mondája a magyar nép, illetőleg az Árpád-nemzetség honfoglalás előtti eredetmondája s hogy a hun–magyar azonosság az Attilától való leszármazás és a bolgár Dulo-házzal való rokoni kapcsolat történelmi hagyománya ez eredetmonda keretében, naiv elbeszélés vagy hősi ének alakjában öröklődött át a keresztény magyarokra. A XI. századi Gesta írójának, aki a mondát először feljegyezte, ez a mondai elbeszélés keretébe foglalt ősi történelmi hagyomány volt a forrása. Lényegében a nőrablás mondája sem hún-monda, hanem a magyar népnek, illetőleg az Árpád-nemzetségnek ősi eredetmondája. Ez a monda tartotta azonban fenn a hún-származás ősi történelmi hagyományát s az evvel összefüggő Magyar, Dula, Belár és Attila neveket s ezért jogosan nevezhetjük

lemények 46. (1923–1927), 1–33, 168–193; Uő., *A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda*, Magyar Nyelv 17. (1921), 15–21.

⁵³ Vö. FEHÉR Géza, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhunderten*, Taizs Nyomda, Budapest, 1921.

⁵⁴ MORAVCSIK Gyula, *Muagerisz király*, Magyar Nyelv 33. (1927), 258–271.

⁵⁵ Vö. GRÓF ZICHY István, *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/5)*, MTA, Budapest, 1923; NÉMETH Gyula, *Húnok, bolgárok, magyarok*, Franklin Nyomda, Budapest, 1924. (Hóman 1923-ban csak Németh akadémiai székfoglalójára hivatkozhatott.)

⁵⁶ HÓMAN Bálint, *Újabb őstörténelmi kutatások = HÓMAN Munkái I.*, 18, 29–30.

a magyarok ősi hún-mondájának.”⁵⁷ Előbb idézett három gondolatával nem kevesebbet állít Hóman Bálint, mint azt, hogy az uralkodóház, illetve a vezértörzs nagyságrendjén jelölhető ki a hun hagyomány történeti valóságmagva; ezt a jelentésmezőt tágitották ki régi krónikásaink, és értették az egész magyarságra. Ha az egyetemes ethnogenezis-szakirodalomra tekintünk ki, akkor Hóman eme koncepciója minden túlzás nélkül Reinhard Wenskus 1961-ben publikált nagy hatású elméletének tudománytörténeti előzményeként értékelendő. Wenskus a germánok törzsi és etnikus történelmét, illetve annak íráshagyománybeli rögzítését az általa bevezetett *traditionstragender Kern* („hagyományt hordozó mag”) terminológiával szemléltette. Ennek lényege, hogy egy domináns közösség a magasabb szintű politikai egység kialakításakor egy eredetmítosz által legitímálta az összetartozás-tudatot.⁵⁸ Érdeemes lenne kettjük elgondolását összevetni, annál is inkább, mert Wenskus nem hivatkozott Hómannak még a német nyelven kiadott magyar középkortörténetére sem, ennél fogva egymástól függetlenül jutottak hasonló irányba mutató következtetésre.

Mindezek fényében érthető igazán *A magyar hún-hagyomány és hún-monda* kettős kérdésére adott hómani felelet: „Hún-monda abban az értelemben s oly terjedelemben, mint folkloristáink és filológusaink nagy része hirdeti, nem élt, illetőleg bebizonyíthatatlan, hogy élt volna a magyar nép ajkán. A hún-krónikában fenntartott mondák vagy tudákos eredetűek, vagy pedig a húnokat önkényesen kapcsolatba hozott magyar mondák. E veszteségért azonban kárpótol bennünket az ősi történeti hún-hagyomány, a hún nemzetiségi tudat létezésének és a hagyományt fenntartó gyönyörű eredetmonda hitelességének bebizonyulása.”⁵⁹ És mindezek fényében – meg az alfejezetben elősorolt gondolatok révén – érthető igazán a *Magyar történet* kettős népcsaládfája. Az egyik a finnugor előmagyarokhoz, a másik az őket megszervező onogur-magyarokhoz vezet, egy közös gyökeret sejtetve a mélyben. „A történeti magyar nép születési helye a nyugatszibériai erdőrégió és az eurázsiai steppe határvidéke. Ha igaz, hogy az urali és altáji népek valamikor az ősidőben egy töről szakadt testvérnépeknek leszármazói, a magyarban két rokonsaládnak egy-egy ága – a Volga-Káma menti finnugorság keleti s az altájvidéki törökség nyugati ága – egyesült új, tartós vércsoportban.”⁶⁰ Persze a teljes kép nem ilyen egyszerű: a *Magyar történet* korai szakaszának szintézisbe foglalója a magyar nép családfáját ágas-bogas, széttartó és (újra)egyesülő,

⁵⁷ HÓMAN, *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*, 88.

⁵⁸ Kifejtését lásd Reinhard WENSKUS, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen Gentes*, Böhlau, Köln–Graz, 1961, 54–87.

⁵⁹ HÓMAN, *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*, 93.

⁶⁰ HÓMAN, *Magyar történet* I., 32.

sok etnikai képletet feltüntetető ábrával szemléltette.⁶¹ Mindenesetre Hóman Bálint oda jutott, ahonnan (az általa követendő például állított) Pray György kiindult: a régi írott hagyomány és az összehasonlító nyelvészet új tételeinek kibékítéséhez.⁶²

A magyar ethnogenezis-kérdéskör alapvető tétele a hun hagyomány. Nem hihető, hogy valaha is tudományos közmegegyezés születik róla, hiszen egyazon szakterület képviselői sem jutnak közös nevezőre, nemhogy a különböző tudományágak művelői. Hóman 1925-ben közölt nézetét elsőként már 1927-ben bírálta a néprajzkutató Berze Nagy János. Ő teljességre törekvő eurázsiai hagyomány-áttekintés, motívumvizsgálat és tipológiai rendszerezés után vitatja Hóman azon állítását, amely szerint csak a nőrablás mondája élt a magyarok körében, és még a csodaszarvas is Jordanestől került a hun krónikába. Berze Nagy ezzel szemben azt hozza fel, hogy a gót író és a hazai krónikák között jelentős motívumkülönbség tapasztalható, illetőleg a magyar változat komoly többletet tartalmaz Jordaneshez képest. Úgy tartja, hogy „a mondának a szarvasünőre vonatkozó része is, mellyel a nőrablásról szóló rész a monda szerkezete szerint szervesen kapcsolódik, szintén ilyen eredeti hún-hagyomány s együtt alkotják a semmilyen szempont által szét nem választható hún-magyar eredetmondát”. Végso következtetése a filológiai és etnográfiai szemlélet különbségét is láttatja. „A magyar monda testvérpárjának neve tehát nem tudós képzés, mert hasonló képzésű személyneveket keleti Európában és Ázsiában népi epikai termékekben ma is találunk. Azt pedig, hogy a magyar krónikás egy idegen írónak idegen látószögéből leírt mondai adatát oly tudákos változtatással ültessen át hazai viszonyok közé, amely változtatást – még a személynevek képzésében is – utólagosan igazoljon a minden irodalmi hatástól független közeli és távoli néphagyomány, feltételezni is lehetetlen.”⁶³

A 20. század derekának, második felének hazai középkorkutatása azonban nemhogy Berze Nagy János, de Hóman Bálint véleményét is elutasította. A hun-hagyomány magyar eredetiségét 1948-ban Györffy György azzal vetette el, hogy a hun–magyar azonosság gondolata a 10. századi Európában keletkezett, a krónikáinkban olvasható hun történet nem belső népmondára mutat vissza, hanem tudós irodalmi alkotás. Igaz, kevéssel fentebb annyit megengedett, hogy a magyar hun-hagyomány onogur-bolgár közvetítés révén alakulhatott ki.⁶⁴ Kristó Gyula 1978-ban *Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyomány*

⁶¹ *Uo.*, a 80–81. oldalak közötti melléklet.

⁶² Vö. Georgius PRAY, *Dissertationes historio-criticae in Annales Veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*, Leopoldus Johannes Kaliwoda, Vindobonae, 1774.

⁶³ BERZE NAGY János, *A csodaszarvas mondája*, Ethnographia 38. (1927), 65–80, 145–164. Vö. HÓMAN, *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*, 64–65, 80.

⁶⁴ GYÖRFFY György, *Krónikáink és a magyar őstörténet*, Néptudományi Intézet, Budapest, 1948, 126.

mányuk? címmel közölt tanulmányt. Részletes áttekintést nyújt a Hóman-monográfia kiadása óta eltelt bő fél évszázad vélekedéseiről. Az alábbi hármas – filológiai, folklorisztikus, történeti – megfontolásrendszer alapján csatlakozik a 19. század óta uralkodó nemleges válaszhoz. 1. Hóman Bálint ősgesztárról vallott megállapításaival szemben filológiailag nem látja kimutathatónak a hun-hagyomány magyar históriába foglalását a 12. század előtt. 2. Hóman folklorisztikus érvelését sem tartja indokoltnak, amely szerint a szájhagyomány hosszú időn át, évszázadokig fenntartja a hős (adott esetben Attila hun király) nevét és fontos tetteinek emlékét. Kristó ennél rövidebb emlékezethatárral számol. 3. Történetileg tekintve Gombocz Zoltánnal ellentétben Kristó nem fogadja el a hun–bolgár azonosság gondolatát. Végeredményben Kézai Simon 1285 előtt írt *Gesta Hungarorum*ától számítja a hun–magyar rokonság tanát, amelynek szerinte nem voltak ősi hun hagyományba visszanyúló gyökerei. Kristó azt is megjegyzi, hogy a szarvas-monda nem individuális, hanem különböző népeknél eltérő formában fennmaradt, nagyon jellegzetes monda.⁶⁵ Érdekes, hogy a Kristó-dolgozat első megjelenésének helyén két olyan tanulmány is olvasható, amely az Attila-mondakör egy-egy elemének keleti hátterére világít rá: Ecsedy Ildikó az „Attila sírja”, míg Besz Lajos a hármas koporsó motívumát tárgyalja.⁶⁶ Kristó Gyula azonban írása újraközlése alkalmával nem tért ki e két dolgozat tanulságaira, de még Berze Nagy János csodaszarvas-mondaelemzését sem idézte.⁶⁷ Kristó élete végéig következetesen elutasította hun-hagyományunk ősiségét,⁶⁸ ugyanakkor a közelmúltban történettudományos szinten is napvilágot láttak olyan nézetek, amelyek ezt az eredettudatot, vagy legalább egyes elemeit hitelesnek fogadják el. Dümmerth Dezső még 1971-ben végezte el az Árpádok Attila-hagyományának pozitív újraértékelését. Álmosnak Attilától való leszármazását valódi dinasztikus eredetmondaként tartja számon. Dümmerth ezzel Hóman nyomdokaiba lépett, amennyiben a magyar uralkodóház Attila őstudatának és a magyar nép hun-hagyományának fogalmát szétválasztotta. Úgy tartja, hogy „itt egy »translatio« jelenségéről van szó, mely a nemzet politikai formáját kialakító uralkodóház hagyományát kiszélesíti és átviszi a nemzettel azonosított nemességre”.⁶⁹

⁶⁵ KRISTÓ Gyula, *Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk?* = *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3. Mítosz és történelem*, szerk. HOPPÁL Mihály – ISTVÁNOVICS Márton, MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 1978, 55–64. Kristó bevezető mondatával mindenképpen egyet kell értenünk: „A címben feltett kérdésre a tudomány még nem mondta ki a végső szót.” *Uo.*, 55.

⁶⁶ ECSÉDY Ildikó, *A magyarországi „Attila sírja”-hagyomány keleti hátteréről*; BESZ Lajos, *A hármas koporsó motívum egy mongol népmesében* = *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3.*, 64–77, 77–80.

⁶⁷ KRISTÓ Gyula, *Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk?* = *Uo.*, *Tanulmányok az Árpád-korról*, Magvető, Budapest, 1983, 313–329, 551–556.

⁶⁸ KRISTÓ, *Hóman Bálint, az őstörténet és az Árpád-kor kutatója*, 40.

⁶⁹ DÜMMERTH, *Álmos fejedelem mítosza és valósága*, 421–425.

Egy másik elgondolkodtató momentumra Bálint Csanád figyelt fel annak kapcsán, hogy Hersfeldi Lambert 11. századi évkönyvíró szerint Salamon király édesanyja Ottó bajor hercegnek adományozta Attila kardját.⁷⁰ Bálint találoán jegyzi meg, hogy „Salamonnak Kijevben született és nevelkedett édesanyjára nem feltétlenül lehettek hatással a magyarok eredetével kapcsolatos nyugati elképzelések!”⁷¹ Bálint Csanád észrevételét a korszak politikatörténeti fejleményei is alátámasztják. Anasztázia kijevi hercegnő 1046-ban érkezett Magyarországra férjével, Andrással együtt, akit annak idején még Szent István űzött el. I. András királyságának jó része alatt feszült volt a magyar–német viszony, csak 1058-ra sikerült helyreállítani a két állam szövetségét. 1060-ban I. Andrást testvére, I. Béla fosztotta meg trónjától. András özvegye, Anasztázia anyakirályné és fia, Salamon a németekhez menekült. 1063-ban I. Béla meghalt, és Salamon lett a magyar király. E három év alatt Anasztázia német földön éppen az Attila-hagyományt kutatta volna? Nyilván nem. Ráadásul Anasztázia annak idején *Kelet-Európából* érkezett, márpedig a Kijevi Ruszban szintén nem a magyar uralkodóház eredetére vonatkozó *nyugat-európai* elméletekkel foglalkoztak a Rurik hercegnők neveltetésekor! Marad tehát az egyetlen logikus lehetőség: Anasztázia kizárólag férjétől, András királytól szerezhetett tudomást az Attila-hagyományról, vagyis ez a dinasztia saját eredettudata volt. E problémának csupán egyetlen szála Hersfeldi Lambert elmondása Attila kardjáról; látszik, hogy e tudományközi kérdéskör Hóman óta mit sem veszített elevenségéből.

Hóman Bálintnak a hun-hagyományunk ősiségét igenlő véleménye tudományos nézet, mint ahogy Kristó Gyula ellentétes állásfoglalása is az. A magyar nemzettudat sarkalatos hagyományeleméről lévén szó, ez természetesen érzelmi töltettel is telítődik, és politikai aktualitást hordoz. Mivel Hóman Bálint egy személyben volt történettudós és kultúrpolitikus, indokolt annak vizsgálata, hogy e két hivatása között engedett-e átjárást. Másképpen: tudósi következtetéseit befolyásolta-e a magyar politikai élet aktualitása? Kényes kérdés, amit akkor nem szerencsés a konzervatív-jobboldali Hómanhoz képest ellentétes politikai beállítottságú kutatónak firtatnia, ha historiográfiai felkészültség híján, sőt indulatoktól vezérelve teszi, mert így téves eredményre lehet jutni. A közelmúltban erre sajnos akadt példa.

Fodor István régész 2006-ban sajnálkozva állapítja meg, hogy az „ősdi hun–magyar közös származástudat” a 20. század elején még a hazai tudományos körökben is uralkodó álláspont volt. Kritikájának éle Gombocz Zoltán, Hóman Bálint és Moravcsik Gyula ellen irányul az alábbi indoklással: „E né-

⁷⁰ Albinus Franciscus GOMBOS, *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*, II., Szent István Akadémia, Budapestini, 1937, 1391.

⁷¹ BÁLINT, *Az ethnosz a korai középkorban*, 336 (299. jegyzet).

zet kialakulásában minden bizonnyal tudományon kívüli szempontok is szerepet kaptak. A trianoni békediktátum után ugyanis legkiválóbb tudósaink is rendkívül fontosnak tartották a magyarság nemzeti öntudatának megerősítését, mindenképpen elősegítették a dicsőséges nemzeti múlt tudatosítását.”⁷² Ha ez a feltételezés beigazolódná, óhatatlanul megrendülne az említettek szakmai hitele. Eleve baljós jel, hogy Fodor az „ősdi” becsmérő kifejezéssel indulatos elfogultságot tanúsít. Azonfelül ez a sejtetés már az életrajzi adatok fényében is visszatetsző. Gombocz Zoltán 43 esztendősen érte meg a békediktátumot, ám Hóman Bálint csak 35, Moravcsik Gyula pedig 28 éves volt 1920-ban, így ez előtről nem várhatunk tőlük jelentős publikációs tevékenységet; kiváltképp egy ilyen nagy horderejű, már akkorra is tetemes szakirodalmat gerjesztő témában. Fodor István feltételezésének kizárólag abban az esetben lehetne létjogosultsága, ha 1920 előtt egyikük sem nyilvánított volna pozitív véleményt a magyarság hun hagyományáról. Azonban ez nem így van, mert 1917-ben ezt már megtette Hóman Bálint. Az akkor 32 éves fiatal történész szerint a magyarok hunokkal való azonosítása régi, első megjelenésükkel egyidejű hagyomány. Ez az azonosság-gondolat az itt talált pannóniai szláv lakóktól is kerülhetett a magyarok köztudatába. „Valószínű azonban, hogy e hagyományokat az őshazából hozott emlékek is támogatták. Mert ha a nyugati népeknél ily élénken élt a hunok emléke, fel kell tennünk, hogy az óriási hun-birodalom kötelékébe tartozó népeknél, törzseknél, s így a magyaroknál sem vesztetett ki teljesen.”⁷³ Bár a hun és a magyar nép folytonossága tárgyában Gombocz Zoltán nem foglalt állást, Hóman gondolatmenetét elismeréssel fogadta 1918. április 8-án tartott előadásában, mint „nagy készüllettel” végzett bizonyítást.⁷⁴ Azt sem mondhatni, hogy Hóman Bálint kiérlelt, 1925-ben publikált szakmai következtetése gyógyírt jelenthetett volna a békediktátum által megsebzett nemzeti érzület számára. A fentiekben olvashattuk: Hóman bizonyíthatatlannak ítéli, hogy a hun-monda jelenlegi formájában valaha élt volna a magyar nép ajkán, csak az ősi hun-hagyományt tartja eredetinek és hitelesnek.⁷⁵ E rövid szemlézés révén is egyértelmű, hogy Hóman Bálintnak a hun-hagyományról alkotott nézete nem holmi Trianon-komplexus hozadéka, hanem természetes fejlődés eredménye; olyan hidat képez, amelynek két pillére az 1920 előtti és utáni magyar szellemi életből

⁷² FODOR István, *Az ősmagyarság etnikai tudata és a Csodaszarvas-monda = Csodaszarvas. Őstörténet, vallás és néphagyomány*, II., szerk. MOLNÁR Ádám, Molnár Kiadó, Budapest, 2006, 28.

⁷³ HÓMAN Bálint, *A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban*, Franklin, Budapest, 1917, 132–134.

⁷⁴ GOMBOCZ, *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*, II–III., 2. Vö. Uő., *A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány*, I., 129.

⁷⁵ A végkövetkeztetést lásd HÓMAN, *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*, 93.

nő ki. Tudományos alapon lehet ellene érvelni, egyáltalán: a hun–magyar folytonosság valóságmagvának megléte/hiánya és a hagyomány keleti/nyugati eredete felől szintén lehet és kell történelmi vitát folytatni, de Hóman szakmai tisztességét megkérdőjelezni nem etikus eljárás. (Az meg már erősen visszatetsző, hogy éppen Fodor István vélelmez politikai befolyásoltságot mások munkájában.) Fodor „logikáját” *ad absurdum* vezetve akár azt is gyaníthatnánk, hogy Kézai Simon 1285-re, Káldi Márk 1358-ra vagy Thuróczy János 1488-ra megelőlegezett Trianon-komplexusban szenvedett, a hun ősök krónikákba foglalt dicsőségével felvértezve a magyarságot mindenfajta országcsönkítés lelki megrázkódtatása ellen. Látni való, hogy Hóman Bálint életművének tárgyilagos értékeléséhez elengedhetetlen a „Hóman-filológiát” magas színvonalon művelni. Ezt eddig Kristó Gyula tette meg, akiről szintén bajos lenne konzervatív jobboldaliságot vélelmezni. Kristó bírálatai persze maguk is bírálhatók, amint azt fentebb láttattam, de ez a nemzedékek egymásra épülő múltkutatójának természetes velejárója.

Összegzés, kitekintés

A történelemnemzedékek egymásra épülő múltkeresésének láncolatából Hóman Bálint felkészültsége, tehetsége és markáns, szemléletformáló véleményalkotása révén emelkedik ki. Maradandó vagy vitára készítő meglátásai mind gondolatai elevenségét bizonyítják. A korai magyar állam és ethnogenezis alapfogalmainak hómani rendszerbe foglalása erre a legjobb példa. „A fajta és a nép őseredeti alakulások, a nemzet későbbi fejlemény, minden nép történetének későbbi időszakában jelentkezik. A fajta természeti, a nép és nemzet történelmi, amaz társadalmi, ez pedig politikai alakulat. Az ember természeti lényként egy fajtához, társadalmi lényként egy néphez, politikai lényként egy nemzethez tartozik. A fajta közös eredetű, és a közös ősök testi-lelki vonásait viselő emberek és csoportok természetes úton létrejött közössége. A nép egy helyütt és azonos életformák között együtt él, azonos nyelvű embercsoportok világszemléleti közössége. A nemzet egyazon állami szervezet keretei közt élő egyének és csoportok politikai közössége, az államszervező és államfenntartó nép politikai megjelenési formája.”⁷⁶

⁷⁶ HÓMAN, *Ősemberek – ősmagyarok*, 57.